

ΝΕΟΣ
ΕΛΛΗΝΟΜΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΙ ΕΘΝΙΚΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE

CI-DEVANT

E. J. BRILL.

LEIDE — 1904.

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ
ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΚΥΖΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΥΤΗΣ

Ἡ ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς περιέχει οὐκ ὀλίγα ἄξια λόγου χειρόγραφα, ὡς γενήσεται δῆλον ἐκ τοῦ καταλόγου αὐτῶν, οὗ τῆς δημοσιεύσεως ἄρχομαι κατωτέρω ἐν τῷδε τῷ τεύχει τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπάρχει καὶ χειρόγραφον νέον μὲν, ἅτε γραφὴν ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἀλλὰ περιέχον πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς Κυζίκου καὶ τῶν ἀρχαιοτήτων αὐτῆς.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, λαβὼν τὸν ἀριθμὸν 50 κατὰ τὴν παρ' ἐμοῦ καὶ τῶν ἐμῶν μαθητῶν σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῆς Βιβλιοθήκης ταύτης, εἶνε χαρτῶν καὶ σύγκειται ἐκ σελίδων 82 εἰς 8^{ον}. Ἐπιγράφεται δὲ «Ἀναγραφὴ τῆς Κυζίκου» εἶπουν, ὑπόμνημα ἱστορικὸν, ἀπὸ πρώτης καταβολῆς τῆς πόλεως αὐτῆς, μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, συλλεγεῖσα ἔκ τε τῆς αὐτοψίας, καὶ τῆς ἀναγνώσεως διαφόρων βιβλίων, ἁωκε^ω».

Οὔτε δ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ χειρογράφου τούτου οὔτε ἀλλοῦ που ἐν αὐτῷ δηλοῦται ὄνομαστί ὁ συγγραφεὺς τοῦ περισπουδάστου τούτου συγγραμμάτιου. Τοῦτο δὲ μόνον μανθάνομεν ἐκ τῆς σ. 50 καὶ 54 τοῦ πονηματίου, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦτο ἐπιχώριος καὶ κατήγετο ἐξ Ἀρτάκης τῆς Κυζίκου. Ἐκ τίνων δὲ λόγων ὠρμήθη πρὸς σύνταξιν αὐτοῦ φανερόναι αὐτὸς ἐν τῷ Προοιμίῳ (σ. 1 κ. ἐ.) διὰ τῶνδε·

Τὸ πρὸς τὴν πατρίδα φίλτρον εἰ τις γὰρ τῇ πρὸς τοὺς γεννήτορας στοργῇ παραβάλλοι, οὐκ ἂν, οἶμαι, τοῦ ὀρθοῦ διαμάρτοι
Ἡμεῖς δὲ ἄληκτόν τινα πόθον τῆς πατρίδος ἐξ ἀπαλῶν, ὃ φασιν, ὄνυ-

χων τρέφοντες, τῇ τῶν φιλοπατρίδων χορείᾳ ἄσμενοι ἑαυτοὺς κατατάσσομεν, καὶ ἀντιπελαργοῦμεν τὸν γε ἡμῖν ἐφικτὸν τρόπον τῷ αἰμνηστον ἀπορῆναι αὐτὴν ἱστορικῶ ὑπομνήματι. Τεκμηρίον γάρ τι τῆς ἡμετέρας περὶ αὐτὴν ἀγάπης παρασχεῖν βουλόμενοι, ὅσα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἡμῖν συνείλεκται αὐτῇ προσανήκοντα μετὰ σπουδῆς ἀναγράφοντες ἐφυλάττομεν· οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ καὶ ἐν δικφόροις χρόνοις εἰς τὸ πάτριον ἰδαφος ἐπιδημοῦντες, αὐτόπται τῶν τῆς Κυζίκου ἐρειπίων γίνεσθαι ἐσπουδάζομεν, καὶ τὰ παρατηρούμενα ἐσημειοῦμεν. Ἀμιλλῆς δὲ εὐγενοῦς μεταξὺ τῶν τοῦ ἡμετέρου γένους λογίων γενομένης, πρὸς τὴν ἀναγραφὴν τῶν πατρίων ὑπομνημάτων, ἐξότου τὴν Γεωγραφικὴν πραγματείαν τῆς δυῆς τῶν ἐλλογίμων αὐταδέλφων συμυρναίων (ἐν τῇ ὄψι λέγω οἱ Ἰκαπετανάκιδες) συνέρρανεζεν ἤρξατο, καὶ ἐγγράφους εἰδήσεις ἐξέδωκεν, ὑπὲρ συναγωγῆς τῶν ὑπομνημάτων, ἡμεῖς ἄσμένως τῆς εὐκαιρίας ταύτης δραξάμενοι, τὴν τέως δισπαρμένην ἐν σημειώσεσιν ὕλην ἐκ τοῦ προχείρου συνηγάγομεν, καὶ ὀλίγα ἐκ πολλῶν ζυγγραψάμενοι, πρὸς αὐτοῦς ἐπιπόμψομεν· χρόνῳ δὲ ὕστερον δεῖσαν αὐθις εἰς τὴν πατρίδα ἰέναι, ἐπὶ πλέον τὰ τῆς παρατηρήσεως ἠύξηθη· καὶ ἱκανῶς ἔχειν δόξαν, ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, τὰ τε ἐξ αὐτοψίας καὶ ἀναγνώσεως ἡμῖν πορισθέντα εἰς τήνδε τὴν ἀναγραφὴν τῆς Κυζίκου διεμορφώσαμεν. Ἐξετάζομεν οὖν ἐν αὐτῇ τὸν τόπον γεωγραφικῶς, φυσιολογικῶς, ἱστορικῶς καὶ φιλολογικῶς· γεωγραφικῶς μὲν ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἧς ἔλαχεν ἐν τῇ ὑδρογείῳ σφαίρᾳ· φυσιολογικῶς δὲ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς χώρας καὶ τῶν ἐντεῦθεν προϊόντων· ἱστορικῶς ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ οἰκισμοῦ, καὶ τίνες οἱ πρῶτοι οἰκήσαντες· ποίαις δὲ τύχαις ἐχρήσαντο, καὶ ἐπὶ τίσιν ἐνευδοκίμησαν· ἔπειτα ἐξετάζομεν φιλολογικῶς, καταλέγοντες οὓς προήγαγεν ἄνδρας, ἐπὶ παιδείᾳ, ἢ ἄλλως διαπρέψαντας καὶ τελευταῖον ἐκτιθέμεθα τὴν παροῦσαν αὐτῆς κατάστασιν. Τοιοῦτος μὲν ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος Πονηματίου, ὅπερ ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν διαλέκτῳ συνεγράφη, χάριν τῶν ἀπείρων τῆς ἐλληνικῆς· μόνας δὲ τὰς ἐκ τῶν συγγραφέων μαρτυρίας διεφυλάξαμεν ἀκραιφνῶς, ὅπως μὴ διαφθεῖρωμεν τὴν ἐπανθοῦσαν ἀττικὴν χάριν διὰ τῆς μεταφράσεως. . . Ἡ γὰρ τοι Κυζίκος ἀρχαιότητι σεμνυνομένη καὶ μύθοις ἐλληνικοῖς, εἰ καὶ τις ἄλλη, καλλωπιζομένη, οὐ παρημέληται κἀν τοῖς τῶν ἐνδόξων συγγραφέων πονήμασιν, Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων· ἀλλ' ἢ καθ' αὐτὴν Κυ-

ζικηνή ιστορία Διογένους τε καὶ Κλεάνθους ἐξέλιπε. Διὰ τοῦτο ἀρκεσθήτωσαν οἱ φιλόστοροι τό γε νῦν ταῖς ἡμετέραις ἐπιφυλλίσιν καὶ τάχα μεθ' ἡμᾶς ἕτερός τις φιλόπατρις προσθήσει τὸ ἐλλείπον, καὶ θαφιλαστέραν παρέξει Κυζικηνῶν ὑπομνημάτων ἐστίασιν· εὐέλπιδας δ' ἡμᾶς ἀναπαίθει πρὸς τὸ εἰρημένον εἶναι, τὸ φιλόμουσον τοῦ νῦν ἐλλογίμου ἱεράρχου τῆς Κυζίκου, καὶ ἡ ἀκάματος αὐτοῦ σπουδὴ περὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς πατρῆου νιολαίας. (Ἐν τῇ ᾧ ἀπέναντι τῶν τελευταίων τούτων Οὗτος ἐστὶ Ματθαῖος ὁ ἀπὸ Αἴνου, ἀνὴρ, εἰ καὶ τις ἄλλος, ἐλλογιμώτατος, καὶ μεταξύ τῶν ἀρχιερέων ἡμῶν διαπρέπων).

Γίνεται δ' ἐντεῦθεν φανερόν, ὅτι τὸν ἄγνωστον συγγραφεὰ ἤγαγεν εἰς σύνταξιν τῆς ἀναγραφῆς οὐ μόνον φιλόπολι αἰσθημα καὶ ἀκραιφνῆς φιλοπατρία, ἧς παρέχει δείγματα κατάδηλα δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς συγγραφῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ συντελέσῃ καὶ αὐτὸς τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς μελέτης τῶν κατὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας, ἧτις ἀπὸ τοῦ δεκάτου ὀγδόου ἤδη αἰῶνος εἶχεν ἀποβῆ προσφιλῆς ἀσχολία τῶν ὁμοειθῶν. Ἀληθῶς τὸ παράδειγμα τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν, δόντος νέαν ὠθησιν εἰς τὰς γεωγραφικὰς μελέτας ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις διὰ τῆς ἐν ἔτει 1728 ἐκδοθείσης τετρατόμου Γεωγραφίας, δὲν εἶχε μείνει ἄνευ ὁπαδῶν. Τελευτῶντος δὲ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος καὶ ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου ἡ προαγωγὴ τῶν γεωγραφικῶν ἐρευνῶν καὶ ἡ ἐκδοσις χαρτῶν συμβαδίζουσι μετὰ τῆς παρασκευῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Τὸ ἔθνος ἐνόησεν, ὅτι τῶν κυριωτάτων ὄρων πρὸς ἐπίτευξιν τῆς πολυποθῆτου ἐλευθερίας ἦτο τὸ νὰ μάθωσιν οἱ Ἕλληνες τὰ κατὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας. Ἐντεῦθεν αἱ μελέται καὶ οἱ χάρται τοῦ Ῥήγα, τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, μάλιστα δὲ τοῦ Δανιὴλ Φιλιππίδου καὶ εἰ τινος ἄλλου. Ἀξία δὲ λόγου εἶνε κατὰ τὴν ἰδίαν τοῦ συγγραφέως ὁμολογίαν καὶ ἡ ἐπ' αὐτόν τε καὶ ἄλλους τῶν ὁμογενῶν ἐπίδρασις, ἣν ἐξήσκησεν ἡ Γεωγραφικὴ πραγματεία, ἣν ἤρανίσαντο οἱ Σμυρναῖοι ἀδελφοὶ Καπετανάκη. Εἶνε δὲ τὸ σύγγραμμα τοῦτο πάντως

ἡ «Εἰσαγωγή γενικὴ τῆς Γεωγραφίας εἰς πλήρη τῆς γῆς γνῶσιν», ἦν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου τοῦ Ἀδάμ Χριστιανοῦ Gaspar ἐξελληνίσαντες ἐξέδωκαν οἱ ἀδελφοὶ Καπετανάκη ἐν Βιέννῃ τῷ 1816¹. Ἦδη δὲ πρότερον ὁ ἕτερος αὐτῶν, ὁ Κυριακὸς Καπετανάκης, εἶχεν ἐκδώσει ἐν Βιέννῃ τῷ 1808 ἑλληνικὴν μετάφρασιν δύο ἄλλων γεωγραφικῶν ἔργων τοῦ αὐτοῦ Γερμανοῦ γεωγράφου, τὴν Σχολαστικὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν Περί τῆς μεθοδικῆς παραδόσεως τῆς γεωγραφίας καὶ τῶν ἀρμοδίων πρὸς τοῦτο βοηθητικῶν μέσων². Ἐκ τοῦ ὅλου δὲ πνεύματος τοῦ Προοιμίου τοῦ Ἀρτακηνοῦ ἀνωνύμου γίνεται δῆλον, ὅτι τοιοῦτοι πατριωτικοὶ λόγοι ὑπῆρξαν οἱ ἀγαθόντες καὶ αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῶν πατρίων.

Ἄλλὰ τίς εἶνε ὁ ἐξ Ἀρτάκης ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς Ἀναγραφῆς τῆς Κυζίκου; Νομίζω, ὅτι δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νάποφανθῶμεν, ὅτι οὗτος εἶνε ὁ Γεώργιος Κυζικηνός, ἰατρὸς ἀποθανὼν τὴν πέμπτην δεκάδα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἐν Ἀρτάκῃ, ἔνθα περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἐξήσκει μὲν τὴν ἰατρικὴν, διέτριβε δὲ καὶ περὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἦτο δὲ ὁ Γεώργιος Κυζικηνός ἀνὴρ λόγιος, γινώσκων ξένας γλώσσας καὶ δεξιῶς ζωγραφῶν. Ἐν Φιλιππουπόλει σώζονται ἔτι καὶ νῦν ζωγραφίαι τινὲς αὐτοῦ. Ταῦτα κατὰ τὰς πρὸς με ἀνακοινώσεις τοῦ φίλου συναδέλφου κ. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, ὅστις ἐπ' ἴσης μοι ἀνεκοίνωσεν, ὅτι οἱ ἐνταῦθα Μικρασιᾶται ἐγίνωσκον, ὅτι ὁ Γεώργιος Κυζικηνός εἶχε γράψει ἔργον περὶ Κυζίκου, οὗ ἐν ἀντίγραφον εἶχε δώσει εἰς τὸν μακαρίτην Σοφοκλέα Οἰκονόμον. Ζητηθὲν δὲ τοῦτο παρὰ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ δὲν εὐρέθη, ἐδόθη δ' εἰς τοὺς περὶ αὐτοῦ ἐρωτῶντας ἡ εἰδήσις, ὅτι τοῦτο εἶχε παρα-

¹ Α. Παπαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελληνικὴ φιλολογία Μέρ. β' σ. 188 ἀρ. 585.

² Αὐτόθι σ. 152-153 ἀρ. 441 καὶ 442. Κατὰ σημείωσιν τοῦ μακαρίτου πατρὸς μου Παύλου Λάμπρου ἡ μὲν Σχολαστικὴ γεωγραφία σύγκειται ἐκ σ. 40, 512, τὰ δὲ Περί τῆς μεθοδικῆς παραδόσεως τῆς γεωγραφίας βιβλίον ἐκ σ. 126.

λάβει μετ' ἄλλων ὁ Τιμολέων Φιλήμων. Πράγματι δ' ἐπὶ τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου καὶ δραστηριωτάτου ἐφόρου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς εἶχον περιέλθει εἰς ταύτην ἱκανὰ τῶν τε ἐντύπων καὶ τῶν χειρογράφων τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου. Καὶ δὲν ὑπάρχει μὲν κατάλογος αὐτῶν, ἀλλ' ἅπασαι αὐταὶ αἱ συμπτώσεις ἀγούσιν ἀναμφιλέκτως εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης, ὅτι τὸ ζητούμενον περὶ Κυζίκου χειρόγραφον εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, ἄρα, ὅτι συγγραφεὺς αὐτοῦ εἶνε ὁ Γεώργιος Κυζικηνός.

Ἀναλαβὼν δὲ οὗτος τὴν σύνταξιν τῆς Ἀναγραφῆς τῆς Κυζίκου εἶχεν ἱκανὰ πρὸς τοῦτο ἐφόδια τὴν ἐξ ἐπανειλημμένων ἐπισκέψεων καὶ αὐτοψίας γνώσιν τῶν κατὰ τὴν Κύζικον καὶ τὰ περὶ αὐτὴν χωρία, ἰδίως δὲ τῶν κατὰ τὴν πατριὸν Ἀρτάκην, καὶ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων. Ἦτο δὲ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, ἄριστος γνώστης τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, καὶ μετὰ σπουδῆς περισυνέλεξε τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περὶ Κυζίκου γραφέντα. Ἀλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων περιηγητῶν καὶ ἀρχαιολόγων, ἡμεδαπῶν τε καὶ ξένων, αἱ συγγραφαὶ δὲν ἔμειναν ἄγνωστοι εἰς αὐτόν. Καὶ δὴ βλέπομεν αὐτὸν μνημονεύοντα τοῦ Sestini (σ. 39), τοῦ Μελετίου (σ. 40), τοῦ Chardon de la Rochette, οὗ τὴν μέλλουσαν ἔκδοσιν ἐπιγραφῶν ἐκ Κυζίκου ἔμαθεν ἐκ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ (σ. 40), τοῦ Montfaucon ἐν τῷ *Diagium Italicum* (σ. 40), τοῦ Ῥήγα (σ. 50), τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ (ἐν τῷ Προοιμίῳ καὶ σ. 50), τοῦ Le Chevalier (σ. 79 ἐν τῷ Χάρτῃ)· καὶ εἰς ἄλλους δὲ τῶν ἀλλοδαπῶν ἀναφέρεται ἀνωνύμως. Ἀλλὰ τὰ παρὰ τοῖς ἄλλοις περὶ Κυζίκου εὐρισκόμενα δὲν παραλαμβάνει ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, συζητεῖ δὲ πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀντικρούει τὰς πεπλανημένας αὐτῶν γνώμας, ἀγόμενος ἐκ τῆς ἀκριβεστέρας γνώσεως τῶν πραγμάτων, ἣν παρεῖχεν εἰς αὐτόν ἡ αὐτοψία καὶ ἡ ὀρθὴ αὐτοῦ κρίσις.

Ἐχει δὲ καθ' ὅλου ἡ συγγραφή αὕτη μᾶλλον τὸν τύπον πα-

τριδογραφίας, καὶ ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἐν αὐτῇ τὰ κατὰ τὴν Κυζίκον καὶ τὰ χωρία αὐτῆς, ἐνδιατρίβων εἰς τὰ τῶν φυσικῶν καὶ κλιματολογικῶν ὄρων, τὰ τῶν κατοίκων, τὰ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μόνων, τὰ τῶν σχολείων, τὰ τῶν προϊόντων καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τὰ τῶν σχέσεων πρὸς τοὺς Τούρκους. Καθ' ὅλου δὲ οὐδενὸς ἀμελεῖ τοῦ δυναμένου νὰ διαφωτίσῃ τὰ κατὰ τὴν πόλιν καὶ τὴν περιοχὴν, ἧς ἐπεχείρησε τὴν ἀναγραφὴν. Πλουτίζει δ' ἐν τέλει τὴν συγγραφὴν καὶ διὰ δύο χαρτῶν μεγάλου σχήματος. Τούτων ὁ μὲν εἶνε χάρτης τῆς Προποντιδὸς ἄνευ ἐπιγραφῆς, οὗ ὀπισθεν φέρονται σημειώματα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin par J. B. Le Chevalier, ὁ δ' ἕτερος ἐπιγράφεται « Τοπογραφία τῆς Κυζίκου σχεδιασθεῖσα ἐκ μόνης παρατηρήσεως κατὰ συμπερασμὸν ». Δυσαναλογία δ' ὑπάρχει ἐν τῇ περιγραφικῇ ἐκθέσει τοῦ συγγραφέως μόνον ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν, μεθ' ἧς ἐπραγματεύθη τὰ κατὰ τὴν πάτριον Ἀρτάκην, ἣν καὶ κάλλιον ἐγίνωσκε (σ. 55-67), ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ λοιπὰ χωρία τῆς Κυζίκου.

Ἄλλ' ὁ λόγιος συγγραφεὺς, οὗ καὶ ἡ γλῶσσα, ἱκανῶς ἐπιμελημένη, δεικνύει τὴν ἐλληνομάθειαν, δὲν περιγράφει μόνον τὰ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως, μεθ' ἱκανῆς δ' ἐπιμελείας ἐνδιατρίβει καὶ περὶ τὴν ἱστορικὴν ἐκθεσιν τῶν κατὰ τὸ παρελθόν, ἰδίως τῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἄλλ' οὐδαμῶς πρέπει νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι τὸ ἱστορικόν τοῦτο μέρος εἶνε πλήρες καὶ ἐπαρκές· δὲν εἶνε ὁμοίως καὶ ἄχρηστον. Ἐπαίνων δὲ εἶνε ὅπωςδὴποτε ἄξιός ὁ συγγραφεὺς δι' ὅσα κατώρθωσε νὰ γράψῃ, καίπερ μὴ εἰδικὸς φιλόλογος ὢν, καὶ ταῦτα ἐνδεκα ὄλα ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς πρώτης περὶ Κυζίκου ἐν Βερολίνῳ τῷ 1836 ἐκδοθείσης μονογραφίας τοῦ J. Marquardt.

Πολὺ δὲ μείζον' ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἐν τῷ χειρογράφῳ περιλαμβανόμεναι τοπογραφικαὶ ζητήσεις καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως παρεχόμεναι ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις καὶ περιγραφαί, μά-

λιστα δ' αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν Ἀρτάκην. Εἶνε δὲ ταῦτα καὶ σήμερον ἀκόμη ἀξία λόγου, ἐπειδὴ ἡ Κύζικος δὲν ηὐτύχησε νὰ μελετηθῆ ἐπαρκῶς μέχρι τοῦδε ὑπὲ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν.

Καθ' ὅσον γνωσκομεν πρῶτος ἠξίωσε προσοχῆς τὰς ἀρχαιότητας τῆς Κυζίκου τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος. Ἐπεσκέφθη δὲ οὗτος τὴν Κύζικον δις, τῷ 1431 καὶ τῷ 1444, ὅτε ἡ Κύζικο, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν χωρία κατεῖχοντο ἤδη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μανθάνομεν δὲ τὰ κατὰ τὰς δύο ἐκεῖνας ἐπισκέψεις τοῦ Κυριακοῦ τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Collucci ἐν ταῖς *Antichità Picene*, τοῦτο δ' ἐκ τῶν κωδικῶν *Vatic. 520* καὶ *Νεαπόλεως V.E. 64*, ἐξ ὧν ἀνεκοίνωσε τὰ οἰκεῖα χωρία ὁ Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Ἰωάννης Βαπτιστῆς de Rossi εἰς τὸν Γάλλον Γεώργιον Perrot καὶ οὗτος εἰς τὸν Θεόδωρον Reinach, ἐκδόντ' αὐτὰ ἐν τῷ *Δελτίῳ* τῆς Ἑλληνικῆς ἀλληλογραφίας¹.

Αἱ δ' ἄλλως βραχεῖαι ἀναγραφαὶ τοῦ Κυριακοῦ ἀναφέρονται δι' ὀλίγων μὲν λέξεων εἰς τὴν Ἀρτάκην, διὰ πολλῶν δὲ εἰς αὐτὴν τὴν Κύζικον. Τὸ κυριώτατον δὲ τῶν περὶ τῶν ἀρχαιότητων αὐτῶν χωρίων εἶνε τόδε: *et praecipue parietem exiatis vidimus et primaevis eximiis ejus (τῆς Κυζίκου) Propontinae (ἐν ἄλλῳ κώδικι Serpentino) e lapide moenibus, ingentes statuas columnasque immanes et immania hinc inde conspersa solo marmorea et ingentia fabrefacta saxa. Sed quod potissimum Cyzicenam amplitudinem testatur eximium, extant ad quartum et ad sextum ab urbe lapidem et Artacen vocant, sub Byzantiano imperatore habitantes et alia quae propinquiora civitati oppida jacent inhabitata marmoreisque moenibus condita, quorum pars non exigua erecta turritaque videtur*².

¹ Lettre à M. le Commandeur J. B. de Rossi au sujet du temple d'Hadrien à Cyzique ἐν τῷ *Bulletin de correspondance Hellénique* Τόμ. 1Δ' (1890) σ. 517 κ. ἑ.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 544 κ. ἑ.

Ἄλλὰ τὰ μάλιστα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ περιηγητοῦ εἴλκυσαν τὰ εἰρεΐπια τοῦ ἐν Κυζίκῳ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ἀδριανοῦ. Τοῦτον οἱ Τοῦρκοι οἱ ἤδη κατέχοντες τὴν πόλιν εἶχον μεταβάλλει εἰς λατομεῖον, ἐξάγοντες ἐξ αὐτοῦ λίθους οὓς ἔστελλον διὰ Μουντανίων εἰς Προῦσαν χάριν τῶν αὐτόθι οἰκοδομῶν. Παρὰ τὰς γενομένας δὲ περὶ τούτου παραστάσεις τοῦ Κυριακοῦ εἰς τὸν Τοῦρκον διοικητὴν τὸ κακὸν δὲν ἔπαυσε· διὸ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπισκέψεως αὐτοῦ μέχρι τῆς δευτέρας ἡ καταστροφή εἶχε προχωρήσει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε, ἐν ᾧ τῷ 1431 ἐσώζοντο τριάκοντα καὶ εἰς κίονες, τῷ 1444 εἶδε μόνον εἰκοσι καὶ ἑννέα. Ἄλλ' οὐχ ἦττον τὰ σωζόμενα εἰρεΐπια τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἔχοντος ἀρχῆθεν ἐξήκοντα καὶ δύο κίονας ὕψους 21 μέτρων καὶ κατὰ τινα ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν οἰκοδομηθέντος ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀρισταινέτου, ἦσαν ἀκόμη τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα, ὥστ' ἐκ τῆς περιγραφῆς καὶ τῶν διδομένων ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ διαστάσεων ὁ Reinaclii κατώρθωσε νάναπλάση τὸ διάγραμμ' αὐτοῦ.

Μετὰ δὲ τὸν Κυριακὸν ἰδίας προσοχῆς ἠξίωσε τὴν Κύζικον ὁ Γάλλος κόμισ Κάρολος Peyssonel, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1735 ἦτο γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἀπὸ δὲ τοῦ 1747 πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Σμύρνῃ, ἐνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1757. Τούτου σώζεται ἐν Παρισίοις χειρόγραφος ἐκθεσις τῆς ἀνὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν περιοδείας ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Relation de ses voyages au Levant*¹. Μετὰ μακρὰ δ' ἔτη, ὧν μεταξὺ ἐγράφη τῷ 1825 ἡ ἐπασχολοῦσα ἡμᾶς ἐνταῦθα

¹ *Eloge de Peyssonel* ἐν τῷ *Recueil de l'Académie des Inscriptions* Τόμ. ΧΧΙΧ. *Sestini* *Lettere topografiche* Τόμ. Α' σ. 57. *Caylus* *Recueil d'Antiquités* Τόμ. Γ' σ. 217. *Marquardt* *Cyzicus und sein Gebiet* σ. VI. Σημειούσθω δ' ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῷ τμήματι τῶν ἑλληνικῶν κωδίκων τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ὁ 5π' ἀρ. 575 κώδιξ τοῦ παραρτήματος (*Supplément* περιέχει πῆγγραφας συλλεχθείσας ὑπὸ τοῦ Peyssonel καὶ Guerin ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χειρῶν *Inscriptiones Graecae a Guerin et Peyssonel ex monumentis a. 1729-1749 in Graecia repertis descriptae*). Ἴδε *Omont* *Inventaire sommaire des manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale* Τόμ. Γ' σ. 278.

ἀνέκδοτος συγγραφή τοῦ Ἀρτακηνοῦ συγγραφέως, εἰδικώτερον ἐξηρεύνησαν τὰ κατὰ τὴν Κύζικον τοπογραφικῶς ὁ Perrot καὶ Guillaume τῷ 1861¹. Ἐἰτά δ' ἀνέλαβε περιοδείαν εἰς τὰς περὶ τὸν Ἑλλήσποντον χώρας καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν Κύζικον ὁ Lolling τῷ 1880 κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἀλλὰ τῆς περιοδείας ταύτης μόνον καρπὸν δυστυχῶς ἔχομεν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔκδοσιν μιᾶς ἐπιγραφῆς ἐκ Κυζίκου². Πρώτη δὲ μακροτέρα τοπογραφικὴ ἐξέτασις τῆς Κυζίκου, ἰδίως δὲ τῶν τειχῶν αὐτῆς, εἶνε ἡ τῷ 1884 δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Κ. Σ. Μακρῆ³. Ἐπειτα δὲ περιοδεύσας τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὁ Ἄγγλος J. Arthur R. Munro τῷ 1894 ἐξέδωκεν ἀμέσως τότε βραχέα τινὰ περὶ τῆς περιοδείας ταύτης⁴ καὶ ἔπειτα μακροτέραν ἔκθεσιν περὶ αὐτῆς⁵ ὡς καὶ ἐπιγραφὰς ἀλλαχόθεν τε τῆς Μυσίας καὶ ἐκ Κυζίκου⁶. Τέλος δὲ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1900 ἐπελήφθησαν δραστηρίως ἄλλοι Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι τῆς τοπογραφικῆς μελέτης τῶν κατὰ τὴν Κύζικον, ἰδίως δὲ ὁ F. W. Hasluck, ἐπισκεφθεὶς αὐτὴν μετὰ τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐνταῦθα Ἀγγλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς x. Bosanquet, καὶ ὁ R. de Rustafjaell⁷. Τούτων δὲ ὁ Hasluck,

¹ Τὰ πορίσματα τῆς περιοδείας αὐτῶν ἐξεδόθησαν ἐν τῇ Exploration archéologique de la Galatie μετὰ καὶ χάρτου τῷ 1862.

² Ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Institutes Τόμ. Γ' (1881) σ. 388 x. ἑ.

³ Κ. Σ. Μακρῆ Περὶ τῶν ἱερῶν τῆς ἀρχαίας Κυζίκου ἐν Περιοδικῷ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως Τόμ. Δ' (1883-4) σ. 25 x. ἑ.

⁴ Ἐν τῷ Athenaeum 1894 Τόμ. Β' σ. 361 x. ἑ.

⁵ Ἐν τῷ Geographical Journal τοῦ 1897.

⁶ Inscriptions from Mysia ἐν τῷ Journal of Hellenic studies Τόμ. ΙΖ' (1897) σ. 268 x. ἑ.

⁷ Ἴδε Rustafjaell Cyzicus ἐν τῷ Journal of Hellenic studies Τόμ. ΚΒ' (1902) σ. 174 x. ἑ. μετὰ χάρτου ἐν Πίνακι XI. Πρὸς αὐτοῦ καὶ C. Smith Inscriptions from Cyzicus αὐτόθι σ. 190 x. ἑ. F. W. Hasluck An inscribed basis from Cyzicus αὐτόθι σ. 126 x. ἑ. Τοῦ αὐτοῦ Inscriptions from Cyzicus αὐτόθι Τόμ. ΚΓ' (1903) σ. 75 x. ἑ. Τοῦ αὐτοῦ Sculptures from Cyzicus ἐν τῷ Annual report of the British School at Athens Τόμ. Η' (1901-1902) σ. 190 x. ἑ.

καθ' ἃ μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Bosanquet, ἔχει συμπληρώσει μετὰ τοῦ Henderson ἀκριβῆ τοπογραφικὴν μελέτην περὶ τῆς Κυζίκου, δημοσιευθεσμένην ἐντὸς βραχέος ἐν τῷ Journal of Hellenic studies, ἀσχολεῖται δὲ ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἀρχαιότητας τῆς Κυζίκου, ἣν θέλει ἐπισκεφθῆ καὶ πάλιν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους.

Τοιαῦται αἱ κυριώταται τῶν μέχρι τοῦδε τοπογραφικῶν ἐρευνῶν περὶ Κυζίκου, εἰς ἃς δεόν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ περὶ αὐτῆς ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις διὰ βραχέων ὡς τὸ πλεῖστον γραφέντα ὑπὸ τοῦ Poesche, τοῦ Sestini, τοῦ Leake, τοῦ Hamilton καὶ τοῦ Texier ὡς καὶ τὰς περὶ ἐπιγραφῶν καὶ γλυπτῶν τῆς Κυζίκου μελέτας τὰς πλὴν τοῦ Journal of Hellenic studies δημοσιευθείσας ἰδίως ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archaologischen Instituts καὶ ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique.

Ἄλλὰ παρὰ πᾶσαν ταύτην τὴν κίνησιν τῶν τελευταίων ἐτῶν αἱ τοπογραφικαὶ ἡμῶν εἰδήσεις περὶ Κυζίκου, ἐν ἧ ἄλλως οὐδεμία ἐπεχειρήθη συστηματικὴ ἀνασκαφή, εἶνε ἀνεπαρκεῖς. Ἡ δ' ἀνεπάρκεια αὕτη παρέχει ἱκανὴν ἀξίαν εἰς τὰς μαρτυρίας καὶ περιγραφὰς τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως. Διὸ ἀντιγράψας ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς πᾶν ὃ τι ἐν τῇ χειρογράφῳ Ἀναγραφῇ τοῦ Γεωργίου Κυζικηνοῦ περιλαμβάνεται ἀρχαιολογικὸν ἐκδίδω κατωτέρω, ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους. Εἰς αὐτοὺς δὲ καὶ τοὺς ἐπιχωρίους λογίους τῆς Ἀρτάκης ἐναπόκειται νὰ ἐξετάσωσι τίνα μνημεῖα τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως περιγραφομένων σώζονται ἀκόμη καὶ νὰ ἐξεύρωσι κατὰ τὸ δυνατόν πλείονα περὶ αὐτῶν.

Ἡ Κύζικος, οὕσα τῶν ἀξιολογωτάτων πόλεων κατὰ τε τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ τοὺς μέσους αἰῶνας, εἶνε ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀξία εὐρυτέρας μελέτης. Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι πολλὰς ὑπέστη διὰ τῶν αἰώνων καταστροφὰς ὑπὸ

τε τῆς ἐπηρείας τοῦ χρόνου καὶ ὑπὸ ἐκτάκτων φυσικῶν ἢ πολεμικῶν συμφορῶν. Ἡ φοβερά αὐτῆς πολιορκία ὑπὸ τοῦ Μιθραδάτου τῷ 74 π. Χ., αἱ ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτὴν δηώσεις τῶν Ἑρούλων κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα, ἡ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῷ 559 πυρπόλησις, ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἄλωσις τῷ 673, τὰ δεινὰ τῶν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Καταλωνίων δηώσεων κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα καὶ τὰ κατόπιν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δεινοπαθήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ σεισμοὶ ἐπὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, τῷ 178, περὶ τὸ 462, τῷ 543, τῷ 1063 καὶ ἄλλοι κατέστρεψαν βεβαίως πολλὰ τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ πάντως πολὺ πλείονα ἐρείπια ἐσώζοντο τῷ 1825 ἢ νῦν. Διὰ τοῦτο δ' αἱ περιγραφαὶ τοῦ Γεωργίου, ὅστις ἄλλως πλὴν τῶν ἀρχαίων κτιρίων οὐχ ἤττον προσεῖχε τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰ ἐκ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων, εἶνε πολύτιμοι δι' ἡμᾶς. Οὐ μικρὰν δ' ἀξίαν ἔχουσι καὶ αἱ πρὸς ἕνια τῶν ἀρχαίων λειψάνων συνδεόμεναι παραδόσεις τῶν ἐπιχωρίων, ἃς ἐπιμελῶς περισώζει ὁ συγγραφεύς.

Εἶνε δὲ τὰ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἐποψιν ἀξία λόγου χωρία τῆς Ἀναγραφῆς, εἰς ἃ ἐνίοτε προσθέτω καὶ τινα δι' ἄλλους λόγους ἀξία γνώσεως, τὰ ἐνταῦθα παρατιθέμενα.

Ἀπὸ σ. 34 κ. ε. ἀναγράφει τὰ τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων τῆς Κυζίκου, παραλαμβάνων κυρίως ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων, ἅτε μὴ σωζομένων ἐρείπιων. Ἐν δὲ σ. 35 λέγει·

Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν, μετακομίζοντο συνεχῶς μάρμαρα ἐκ τῆς Κυζίκου εἰς Κωνσταντινούπολιν, καθὼς μένει εἰσέτι εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐγκατοίκων τῆς πατρίδος μου.

Ἐν δὲ σ. 37 εὐρίσκομεν γεγραμμένα τάδε

Ὅσα δὲ σώζονται καὶ φαίνονται μέχρι τῆς σήμερον εἶναι μέρη τῶν παλαιῶν τειχίων τῆς Κυζίκου, κτισμένων ἐκ μεγάλων ἑκτοπίων λίθων· μερικαὶ ὑπόγειοι ὑποθῆκαι καθόλου (τὰς ὁποίας τὴν σήμερον οἱ

ἰγχώριοι ὀνομάζουσι Πεζιστένι¹, || ἐν ἀμφιθέατρον νομιζόμενον μετὰ σ. 38
 μίαν καμάραν πόρτας, οὗ ἐν τῷ μέσῳ τρέχει μικρὸν ποτάμιον· πλη-
 σίον δὲ αὐτοῦ τοῦχος παλαιοῦ καὶ ὑψηλοῦ οἰκοδομήματος, ἐν ᾧ φαί-
 νονται τὰ σημεῖα τοῦ δευτέρου πατώματος, τελειώνοντος εἰς ὄροφον
 καμαροειδῆ, ὁμῶς ελλειπῆ, καὶ ἀντικρὺ τούτου δύο ἀπομεινάρια ἀπὸ
 μεγάλας καμάρας ἐπὶ τινος τόπου ὑψυλοῦ, τὰ ὅποια φαίνονται μα-
 κρόθεν ἀπὸ κάθε μέρος, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ αἰγιαλοῦ.

Ἔπονται αἱ περὶ τοῦ νομιζομένου ἀμφιθέατρον γνῶμαι
 Ἑσπερίων ἀρχαιολόγων· μετὰ δὲ ταῦτα προσθέτει ὁ συγγρα-
 φεὺς ἐν σ. 39 τάδε·

Ἐάν δὲ μοι εἶναι συγκεχωρημένον νὰ εἰπῶ καὶ ἐγὼ μεταξύ τοι-
 οῦτων πεπαιδευμένων ἀνδρῶν τὴν γνώμην μου, φαίνεται ὅτι ὁ τοιοῦ-
 τος τόπος νὰ ἦτον μᾶλλον Γυμνάσιον. Ἐπειδὴ ὅσον διὰ ἵπποδρομίας
 εἶχον οἱ Κυζικηνοὶ ἑτέρους τόπους ἐπιτηδειοτέρους καὶ ὁμαλοὺς εἰς
 τὰ πεδινὰ μέρη τῆς πόλεως· ὅσον δὲ διὰ ναυμαχίας αὐτὸ τὸ ἀμφι-
 θέατρον, ἦτον πολλὰ στενόχωρος τόπος. Σώζονται πρὸς τούτοις καὶ
 μερικαὶ ὑδραγωγικαὶ καμάραι, τῶν ὁποίων ἡ οἰκοδομὴ δὲν εἶναι τό-
 σον τεχνικὴ· ὅθεν δικαίως συμπεραίνει ὁ εἰρημένος ἀββᾶς Σιστήνης,
 ὅτι αὗται δὲν ἦσαν ἔργα τῶν παλαιῶν Κυζικηνῶν, ἀλλ' οἰκοδο-
 μαὶ || ὑστεριναὶ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατόρων. Πλη- σ. 40
 σίον δὲ τοῦ τόπου τῆς πόλεως εἶναι καὶ μία πηγὴ, εἰς τὴν ὁποίαν
 τριγύρω ἐφαίνοντο ἄλλοτε ἐρρίμμένα μερικὰ λείψανα ἀξιολόγων πε-
 λεκητῶν μαρμάρων, τὰ ὅποια ἤδη δὲν σώζονται, μετὰ τὸ νὰ ἐπάρθησαν
 ἐκεῖθεν, καὶ ἴσως αὕτη νὰ ἦτον ἡ ὀνομαζομένη πάλαι ὑπὸ τῶν Κυ-
 ζικηνῶν Πηγὴ τοῦ Ἐρωτος, καθὼς καὶ ὁ Μελέτιος λέγει ἐν τῇ Γεω-
 γραφίᾳ του, ἐπειδὴ ἐκεῖ τριγύρω ἄλλη πηγὴ ἀξιολόγος οὐχ εὕρισκε-
 ται, εἰ μὴ ἑτέρα τις ὑποκάτω εἰς μερικοὺς πλατάνους, ἡ ὁποία κατὰ
 τινὰς καιροὺς τοῦ ἔτους ξηραίνεται. Αὐτοῦ πλησίον εἰς τοὺς πλατά-
 νους φαίνεται καὶ ἐν μικρὸν φρούριον παλαιόν, κατασκευασμένον ἀπὸ
 μεγάλας πέτρας· εἰς δὲ τὸν πλησίον αἰγιαλὸν τοῦ δυτικοῦ μερους, σώ-
 ζεται καὶ οἰκοδόμημά τι χαμηλόν, ἕνδον τῆς θαλάσσης ἐκτεινόμενον

1. Μετὰ ταῦτα αἱ λίξεις ἐν τῷ μέσῳ τρέχει μικρὸν ποτάμιον πληθὺν διαχι-
 γραμμένα.

ἕως πόδας 100, ἐκ τετραγώνων μεγάλων λίθων κατεσκευασμένον καὶ ἐν μέρει χαλασμένον, τὸ ὅποιον οἱ ἐντόπιοι ὀνομάζουσι Σκάλαν· τυχόν ὅμως νὰ ἐκτίσθῃ πάλαι ὡς διάφραγμα τῆς θαλάσσης Ἰ (ἐν τῇ ὦα Ἰ ἢ τῷ ὄντι νὰ ἦτον σκάλα τῆς θαλάσσης). Αὐτοῦ πλησίον εἰς τὸν αἰγιαλὸν σώζονται καὶ μερικαὶ κολῶναι περὶ ὧν ἡμπορεῖ τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἦτον στήλαι μνημάτων, ἐπειδὴ ἐπιγραφὰς δὲν ἔχουσιν, καὶ ἰσως ἐχρησίμευσον εἰς τὸ νὰ δένουν οἱ ναῦται τὰ σχοινία τῶν πλοίων· ὅστις δὲ βούλεται νὰ ἰδῇ μερικὰ μάρμαρα τῆς Κυζίκου μὲ ἐπιγραφὰς, θέλει εὖρει εἰς τὴν Πάνορμον ἔξω τῆς χώρας εἰς τὰ μνημάτα, ὅπου φαίνεται καὶ ἐν μισοχαλασμένον εἰδῶλον Πανός ἢ Σατύρου ἐν εἰδει στύλου· αὐτοῖσι δὲ εἰς τὴν τῶν Ἀρμενίων ἐκκλησίαν ἴδον ἕνα Ποσειδῶνα μετρίου ἀναστήματος, ἐκτυπον καὶ βαστάζοντα τὴν τρίαιναν· καθὼς καὶ μερικὰς πλάκας χριστιανικῶν μνημάτων παλαιῶν μὲ ἐπιγραφὰς· ἔμπορεῖ τις νὰ ἰδῇ καὶ ἕτερα μάρμαρα, εἰς τὰ περίεχωρῖα, μάλιστα εἰς τὸ χωρίον Ἐδιντζίκι, ὅπου εὐρίσκονται οὐκ ὀλίγα, τὰ ὅποια ὅμως ἐγὼ δὲν ἐπέτυχον εὐκαιρίας διὰ νὰ τὰ ἐξετάσω, ὡς κατοικουμένου τοῦ χωρίου ὑπὸ Ὀθωμανῶν. Ἐλπίζομεν ὅμως νὰ ἰδῶμεν ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τῆς ἑλληνικῆς τῶν ἐπιγραμμάτων ἀνθολογίας τοῦ κυρίου Χαρδονος δὲ λα Ῥοσσέτ (ἐν τῇ ὦα Sig^r Chardon de la Rochette) δαψιλεστάτην συναγωγὴν ἐπιγραφῶν Κυζικηνῶν, καθὼς ἐσημειώθη ἐν τῷ τετραδίῳ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ τοῦ 1802 ἔτους τῇ 12 Αὐγούστου· ταύτης τῆς ἀνθολογίας τὸ δωδέκατον μέρος περιέξει μόνον τὰς Κυζικηνὰς ἐπιγραφὰς· εἰς τοιαύτην φεῦ ἀθλιότητα κατήντησε τὸ ἡμέτερον γένος, ὥστε οἱ ἀλλογενεῖς νὰ ἐρχονται μακρόθεν καὶ νὰ πέρνωσιν ἀφ' ἡμῶν τὰ παλαιὰ ὑπομνήματα, ἡμεῖς δὲ νὰ προσμένωμεν κεχηνότας πότε νὰ ἰδῶμεν ἐκδομένα παρ' αὐτῶν.

Ἀπὸ δὲ σ. 42 κ. ἔ. μεταβαίνει εἰς τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων τῆς Κυζίκου ἱστορικῶν καὶ λογίων καὶ τὰ περὶ Λάλας τῆς Κυζικηνῆς καὶ Ἀπολλωνίδος τῆς γυναικὸς Ἀττάλου. Ἐν δὲ σ. 147 λέγει τάδε·

Οὐ περιττὸν δὲ νομίζω διὰ νὰ τιθῇ ἐνταῦθα καὶ ἐν ψήφισμα τῶν Κυζικηνῶν εὐρισκόμενον ἐπὶ λίθου γεγραμμένον καὶ σωζόμενον μέχρι

τοῦ νῦν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Δουκὸς τῆς Μυτῆνης, ἦγουν τῆς Μόδενας· ὅπερ μετεγράφη ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ Διαρίου τοῦ κυρίου Μοντφρυκάνου. Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ Γοργονικὸς Διοκλέους εἶπεν· ἐπεὶ ἡ πόλις ἡ Παρίων... ἐπιμειλήθη Αἰσχύνῃς Φίλωνος ταμίας.

Ἐν δὲ σ. 48 μεταβαίνει εἰς τὰ τῆς Κυζίκου ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν οἷς καὶ τάδε ἐν σ. 49·

Ποσάκις ἔχουσα καὶ ἐγὼ δάκρυα ἐπάνω εἰς τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς Κυζίκου, ἐκεῖ βαδίζων ἐπάνω εἰς τὰ συντετριμμένα μάρμαρα ἔλεγον κατ' ἐμαυτὸν, τάχα ἐνταῦθα νὰ ἦτον τὸ βουλευτήριον, τάχα ἐκεῖ τὸ θέατρον, τάχα ἰδῶ ἡ ἀγορὰ, ἡ τὸ γυμνάσιον; ὦ τύχη τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὦ μεταβολή!

Ἐν δὲ σ. 55 ἀναγινώσκομεν τάδε·

Ἄρχομαι οὖν ἐκ τῆς Ἀρτάκης. Αὕτη φαίνεται ὅτι εἶναι κτισμένη ἐπάνω εἰς τὰ εἰρείπια τῆς παλαιᾶς Ἀρτάκης, τῆς ὁποίας σώζονται ἰδῶ καὶ ἐκεῖ τὰ παλαιὰ τεῖχη μεταξύ τῶν ὀσπητίων· ἰξεύρουσιν ἐκ παραδόσεως οἱ ἐγγχώριοι, ὅτι αὐτὰ τὰ τεῖχη ἀρχόμενα ἐκ τοῦ μέρους τοῦ κάτω αἰγιαλοῦ, ὅπου εἶναι ἡ μοσχέα, ἐπροχώρουν σχεδὸν κατ' εὐθείαν εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ χωρίου καὶ ἰκαταντοῦσαν ἕως τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπου καὶ τὰ νῦν ὀνομάζεται Πόρτα· μετὰ τὸ νὰ ἦτον ἐκεῖ μία τῶν πυλῶν τοῦ τείχους· ἐκεῖθεν δὲ πάλιν ἐπροχώρουν καὶ ἔφθανον εἰς τὸ ἕτερον μέρος τοῦ αἰγιαλοῦ ὅπου ἀποβλέπει εἰς τὴν λεγομένην Τζιούραν, καὶ ἐντεῦθεν παρεκτεινόμενα κατὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐσυνάπτοντο κατὰ τὴν μοσχέαν· ὥστε φαίνεται ὅτι ἐσχημάτιζον τριγώνου τι σχῆμα.

Ἐν δὲ σ. 56 λέγει τάδε·

Φέρεται δὲ δόξα μερικῶν ἐγγχωρίων, ὅτι ἡ παλαιὰ Ἀρτάκη νὰ ἦτον τὸ πάλαι κτισμένη εἰς ἐκεῖνο τὸ διάστημα τοῦ τόπου, ὅπου εἶναι μεταξύ τοῦ βουνοῦ τοῦ ἁγίου Συμεῶνος καὶ τῆς νῦν Ἀρτάκης, ὅπερ διάστημα τανῦν ὀνομάζεται Κανάβα καὶ εἶναι τόπος ἀμπελόφυτος· τεκμαίρονται δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ αὐτοῦ σκάπτοντες εὕρισκουσιν εἰρείπια κατοικιῶν καὶ ἐργαστηρίων, καθὼς || οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν εὗρήθη εἰς τοὺς ἀμπελώνας τῶν Θεολόγων ἐν καπηλείῳ καὶ ἕτερον κουρεῖον

καὶ ἐν γαλκουργεῖον, ἐπειδὴ εἰς μὲν εὐρέθησαν σκωρίαὶ σιδήρου, εἰς δὲ ξυράφια καὶ ἕτερα κουρικὰ σκεύη, εἰς δὲ τὸ ἕτερον εὐρέθησαν ποτῆρια ὑάλινα τεθραυσμένα, καὶ ἐν σώων, τὸ ὅποιον σώζεται παρ' ἡμοί. Πρὸς δὲ τούτοις εἰς τὸν τοῖχον τοῦ καπηλείου εὐρέθη προσηλωμένος πλίνθος τις ὁπτός, ἐν ᾧ ἐστὶν ἐκτετυπωμένος δίφρος ἐλκόμενος ὑπὸ δύο ἵππων, ἔχων ἐπιβάτην στρατιωτικῶς ἐνδεδυμένον καὶ ἕτερον, ὡς ὑπασπιστήν· ὧν τὰ ἱμάτια εἰσὶ κεχρωσμένα μὲ διάφορα χρώματα, οἱ δὲ τῶν ἵππων χαλινοὶ ἔχουσι περιφερὲς τι σιδήριον περισφύγγον τὰ χεῖλη αὐτῶν, ὅπερ σιδήριον ἐλέγτο πάλαι δακτύλιος, καθὰ φησὶν Ἰούλιος ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ αὐτοῦ Ὀνομαστικῷ. Τὸ δὲ εἰρημένον ποτῆριον ἐστὶ πεπιεσμένον καὶ κοῖλον εἰς τέσσαρα μέρη τῆς κοιλίας του, ἐπίτηδες διὰ νὰ πιάνεται. Ἐκ τούτων λοιπὸν συμπεραίνουσι τινὲς ὅτι αὐτοῦ ἦτον ἡ παλαιὰ Ἀρτάκη· δὲν μοι φαίνεται ὁμως πιθανὸν τὸ τοιοῦτον· πρῶτον μὲν, ὅτι ἡ τωρινὴ θέσις εἶνε καλλιωτέρα, ἐπειδὴ, τῆς χώρας κειμένης ἐπὶ τριῶν λόφων, καὶ διὰ τοῦτο οὐσης μετρίως σ. 58 κατωφεροῦς, ἔπεται, ὅτι τὰ νερά, καὶ αἱ ἀκαθαρσῖαι νὰ μὴν στέκωνται, ἀλλὰ νὰ ἐκκενοῦνται εἰς τὴν θάλασσαν, ἐν ᾧ ὁ τόπος τῆς Κανάθας εἶνε ἐπίπεδος καὶ ἐντεῦθεν ἀνεπιτήδειος πρὸς οἰκισμὸν· δὲν εἶναι λοιπὸν πιθανὸν, ὅτι οἱ Ἀρτακηνοὶ νὰ ἄφησαν τὸν καλλιώτερον τόπον, διὰ νὰ ὑπάγωσι νὰ κατοικήσωσι τὸν χειρώτερον· δεῦτερον δὲ εἰς τὴν τωρινὴν Ἀρτάκην κεῖται ἀμέσως κατ' ἐμπροσθεν λιμὴν ἀξιόλογος, ἐν ᾧ ὁ αἰγιαλὸς τῆς Κανάθας εἶναι ἀναπεπταμένος καὶ ἀνεπιτήδειος διὰ ὄρμον· ἔπειτα τὰ σωζόμενα λείψανα τῶν τειχῶν μαρτυροῦσιν ὅτι ἦτον ἡ παλαιὰ Ἀρτάκη ἐκεῖ ὅπου καὶ τὴν σήμερον εἶναι, καὶ ὡς φαίνεται, τὸ κατὰ τὴν Κανάθαν μέρος νὰ ἦτον πάλαι, ὡς προἴσκειον τῆς Ἀρτάκης. Ἄλλ' ὅσον διὰ τὰ τείχη λέγουσι τινὲς τῶν ἐντοπίων, χωρὶς νὰ βάλλουν ἀρκετὴν προσοχὴν, ὅτι ἐκ παραδόσεως ἔμεινε λόγος, ὅτι ἦτον μοναστηρίου τείχη, καὶ ὅτι ἡ τῆς μητροπόλεως ναὸς νὰ ἦτον αὐτοῦ τοῦ μοναστηρίου ἐκκλησία· ὁμως ὁποῖος θεωρήσει προσεκτικῶς τὰ τείχη αὐτὰ εὐκόλως καταλαμβάνει ἐκ τῆς κατασκευῆς των, ὅτι δὲν ἦτον τείχη μοναστηρίου, ἀλλὰ πόλεως. Ἐπειτα καὶ ὁ περίβολος αὐτὸς ὡς πρὸς μοναστήριον εἶναι πλὴν μεγάλος, εἰ καὶ φαίνεται πάλιν μικρὸς ὡς πρὸς πόλιν. Εἶναι δὲ τοῦτο σ. 59 σὺνηθες πάλαι τε καὶ νῦν, τὸ νὰ μὴν περιέχωνται ὅλαι αἱ οἰκίαι μιᾶς πόλεως ἐνδον τῶν τειχῶν, ἀλλὰ πολλακις τὸ περιτειχισμένον

μέρος τῆς πόλεως εἶναι τὸ ὀλιγώτερον. Ὁ δὲ τῆς Ἀρτάκης ἀὴρ εἶναι εὐκραής . . . Ἐπιπολάζει δὲ αὐτόθι ἐν καιρῷ χειμῶνος καὶ μάλιστα εἰς τὰ παιδία ἐν εἶδος ἀσθματος ὅπερ ὀνομάζεται ἐπιχωρίως ζηχοῦνι || . . . Σώζονται δὲ μόνον δύο μονήδρια, καὶ αὐτὰ εἰς πολλά σ. 60 ἀθλίαν κατάστασιν, ὧν τὰ μὲν τριᾶται ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, μὲ ἱκανὸν περίβολον καὶ τόπους γεωργησίμους, ἔνθα πρὸ τῆς θύρας τῆς ἐκκλησίας εἶναι χωσμένος ἕως τῆς μέσης, καὶ βαλμένος ἔνω κάτω λίθος λευκὸς κυλινδροειδῆς ἀναγεγλυμμένος, ὅστις φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ βωμὸς ἑλληνικὸς ἢ βᾶσις ἀνδριάντος· παρίστανται δὲ ἐν αὐτῷ βουὸς κεφαλαὶ κεκοσμημέναι μὲ περιπεπλεγμένα φύλλα, ἐν δὲ τοῖς μεταξύ διαστήμασιν εἰσὶ στέφανοι ἐκ φύλλων δρυὸς περιπεπλεγμένοι μὲ ταινίας· ἔνδον δὲ || τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ ἰδάφους φαίνεται μικρὸν τεμάχιον μωσαϊκοῦ ἔργου κομισθὲν ἀλλαχόθεν καὶ ἐπὶ τινῶν κομμάτων μαρμάρων ἀναγινώσκονται ἐπιγραφαὶ διεφθαρμέναι, ἐξ ὧν οὐ δύναται τις νὰ εὐγάλη ἔννοϊαν . . . σ. 61

Ἐν δὲ σ. 62 ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ ἀρκτικού μέρους τῆς Ἀρτάκης λέγει τὰ ἑξῆς·

Ἐπὶ τινος βουνοῦ σώζεται φρούριον κτίσμα τῶν κατωτέρων χρόνων· ἦγουν τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ εὐρίσκεται μνημονευόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντιδός, ὀνομαζόμενον Κεραμιδᾶς· ὅπερ ὄνομα διαμένει καὶ μέχρι τοῦ νῦν καὶ λέγεται καὶ ἐπὶ τῶν περίξ τόπων || . . . Μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ ἡ Κανάβα σ. 63 ἀμπελόφυτος καὶ ἐλαιόφυτος τόπος, ὅστις συνέχεται μὲ τὸ ἀκρωτήριο τοῦ ἁγίου Συμεῶνος, περὶ οὗ ὁ Στράβων λέγει ὅτι ὀνομάζετο πάλαι Μέλανος ἀκρωτήριο, καὶ ἐπάνω εἰς τὸ ὅποιον σώζονται παλαιὰ τεῖχη, τὸ τρίτον σχεδὸν μέρος τοῦ βουνοῦ περιέχοντα. Περὶ τούτων συμπεραίνουσι τινὲς τῶν Περιηγητῶν, ὅτι ἐκτίσθησαν ἐν τοῖς χρόνοις τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατόρων· οἱ δὲ ἐντόπιοι λέγουσιν ἐκ παραδόσεως, ὅτι εἰσὶ κτίσμα τῶν Γενοβέζων· πλὴν ἔὰν πρέπη νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς κατασκευῆς των, φαίνεται, ὅτι εἶναι πολλὰ παλαιὰ, καὶ μάλιστα μέρος αὐτῶν εἶναι κτισμένα ἐπάνω εἰς παλαιότερα ἄλλα τεῖχη· τὸ πρόσωπον αὐτῶν ἦτο σκεπασμένον ἀπὸ μεγάλους τετραγώνους λίθους, οἱ ὅποιοι κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀπεσπάρθησαν βιαίως πρὸς οἰκοδομὴν ἑτέρων κτισμάτων· σώζονται ὁμως εἰς μερικὰ

64 μέρη || ἀκέραια τὰ τείχη, μάλιστα τὰ πρὸς μισημβρίαν ἀφορῶντα, καὶ εἰσὶ τῷ ὄντι στερεώτατα, ὥστε ἄνευ ἀνθρωπίνης βίας, ἀδύνατον εἶναι νὰ χαλασθῶσιν· αὐτὰ ὁμῶς φαίνονται ὅτι δὲν ἔλαβον τὸ προσῆκον τέλος κατὰ τὸν σκοπὸν τοῦ κτίσαντος, ὅστις ἤθελε βίβλαια νὰ περιτειχίσῃ τὸ ἀκρωτήριο κατὰ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς, πλὴν δὲν ἐφθασε νὰ συναψῇ τὸ τείχος μετὰ τὰς ἀποτόμους πέτρας τοῦ βόθυνου, ὅπου περιλαμβάνουσι σχεδὸν ὅλον τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν τετραμμένον μέρος, ὡς ἂν ἓνα τείχος, καὶ σχηματίζουσι κατὰ τόπους σπήλαιά τινα, εἰς ἔν ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ἐκ τῆς θαλάσσης μία ἐκ φύσεως κατεσκευασμένη γεφυροειδῆς καμάρα, μεγαλοπρεπῆς καὶ τῷ ὄντι σκηνογραφικὴν παριστώσα θεωρίαν.

Ἐν δὲ σ. 66 συνεχίζων τὸν περὶ Ἀρτάκης λόγον λέγει·

Φέρεται δὲ ἔτι καὶ ἕτερος λόγος, ὅτι ἐξεχίμαζεν αὐτοῦ ὁ βασιλικὸς στόλος, ὃν λέγουσι χιλιάρμενον, συμπεραίνω δὲ, ὅτι τοῦτο ἐστὶ μνήμη ἐκείνου τοῦ συμβάντος ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πογωνάτου ὅταν ὀρμήσαντες οἱ Σαρράκηνοὶ μετὰ μεγάλου στόλου ἐπολιόρησαν τὸ Βυζάντιον, ἀπὸ μέρους Ἀπριλλίου ἕως εἰς τὸν Σεπτέμβριον καὶ μηδὲν κατορθώσαντες, ἐπίστρεψαν εἰς Κύζικον, καὶ ταύτην παραλαβόντες παρεχίμασαν ἐκεῖ· ἐν δὲ τῷ ἔαρι ἀπελθόντες πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐμάχοντο, καὶ οὕτως ἐποίουν ἐπὶ θ' ἔτη· ἕως ὑπὸ χειμερίου κλύδωνος, μέρος μὲν τοῦ στόλου αὐτῶν συτριβὴν ἀπώλετο· τὸ δὲ ὑπόλοιπον κτεπολεμήθη ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Φλώρου, Πετρωνᾶ καὶ Κυπριανοῦ· καὶ τὰ καταφυγόντα πλοῖα εἰς Κύζικον Καλλίνικος σ. 67 ἀρχιτέκτων ἀπὸ || Ἐλιουπόλεως τῆς Αἰγύπτου προσφυγῶν τοῖς Ῥωμαίοις κατέπρησε διὰ τοῦ θαλασίου πυρὸς καὶ κατεπόντισεν, ὡς ἱστορεῖ ὁ Κεδρηνός.

Τέλος δὲ ἀπὸ τῆς σ. 67 κ. ἔ. ἄρχεται πατριδογραφικῶς τῆς περιγραφῆς καὶ τῶν λοιπῶν χωρίων τῆς Κυζίκου καὶ τελευτᾷ ἐν σ. 72-73 διὰ τῶνδε·

Δίδοντες δὲ τέλος εἰς ταύτην τὴν ἀναγραφὴν, εἰπώμεν καὶ περὶ τῶν διαστημάτων, καθ' ἃ ἀπέχει ἡ Κύζικος τῶν ἐπισημοτέρων πόλεων· καὶ ἀπὸ σμύρνης μὲν ἀπέχει διὰ ξηρᾶς ὥρας 57· ἀπὸ μπαλουκ κεσέρ, ὥρας 20· ἀπὸ Μηγαλίτζι ὥρας 12· ἀπὸ Προύσσης ὥρας 24· ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διὰ ξηρᾶς, ὥρας 70, διὰ θαλάσσης δὲ, ἀπὸ Ἀρτάκης λέγουσιν ὅτι εἶναι μίλια περίπου ἑκατόν.